УДК 37.032:811.111

Бабкова-Пилипенко Н.П., Миколаївський державний університет ім. Петра Могили

Бабкова-Пилипенко Наталя Павлівна – аспірант Києво-Могилянської академії, викладач-асистент кафедри англійської мови МДГУ ім. Петра Могили. Коло наукових інтересів – формування лідерських якостей студентів у процесі навчальної діяльності.

Засоби формування лідерських якостей і властивостей у процесі фахової підготовки майбутніх юристів

У статті розглядається різниця між поняттями „якість” та „властивість” у загальному розумінні та у контексті процесу формування лідерів. Досліджуються якості особистості як її психосоціальні властивості та засоби їх формування. Аналізується інформаційна теорія пізнання емоцій у межах формування емоційних та вольових якостей особистості.

Difference between notions of “quality” and “characteristic” in general meaning and in the context of leaders’ formation is considered in the article. Qualities of personality as his psycho-social characteristics and means of their formation are investigated. Informational theory of emotion cognition in the limits of emotional and determined qualities of personality is analyzed.

В ієрархії суспільних цінностей розвинених країн забезпеченість суспільства висококваліфікованими юристами становить один з найсуттєвіших чинників, що впливають на розвиток економіки, культури, соціальних та політичних процесів. Через це підвищені вимоги до представників юридичної професії, особливий ста-тус має юридична освіта в системі вищої школи. В Україні сучасна система юридичної освіти не задовольняє суспільний попит. У нашій країні юристів відносно загальної кількості населення вдвічі-вчетверо менше, ніж у розвинених країнах. Відчувається гостра потреба в юристах вищої кваліфікації.

Нові соціальні замовлення України вимагають не лише високоосвічених спеціалістів, але фахівців, готових прийняти сміливі рішення, проаналізувати ситуацію та побачити кінцеву ціль та шлях її досягнення, тобто фахівці з сильно розвиненими лідерськими якостями.

Проблема лідерства привертала до себе увагу протягом століть. Для Ніцше прагнення до лідерства – це прояв “творчого інстинкту людини” [10, с. 254]. За Фрейдом, подавлене лібідо може переходити в прагнення до лідерства [11, с. 124]. Багато досліджень лідерства спираються на типологію авторитету, розроблену М. Вебером. У сучасній західній соціології проблема лідерства переводиться в план емпіричних досліджень у малих групах, що виявляють психологічні і соціально-психологічні аспекти лідерства. Методологічна основа наукового вивчення лідерства – діалектичний і історичний матеріалізм. Лідерство виступає як процес складної взаємодії людей у соціальних групах на основі пануючих у суспільстві відносин. В антагоністичному суспільстві лідерство, крім функції узгодження і координації зусиль членів групи, виконує задачі нав’язування волі домінуючого класу. При соціалізмі лідерство покликано сприяти прояву ініціативи мас, створенню необхідних умов для оптимального розвитку колективу [12, с. 253]. На взаємини в колективі впливають характер групи, сфера її життєдіяльності, специфічні

ознаки ситуації, психологічні особливості учасників, ціль діяльності й особистість лідера. У системі спільної діяльності лідерство виникає як об'єктивна потреба визначеної групи, що переломилася у свідомості учасників і прийняла форму чекань і вимог, що звертаються до лідера. На сучасному етапі проблемою формування лідерів займається велика кількість спеціалістів як за кордоном – Уорен Бенніс, Моллі Браун, Роберт Таунсенд, Уїльям Морроу, А.А. Луней, Л.І. Божович, В.Н. Добриніна, і в Україні – В.Г. Ананьєв, А.Г. Асмолов, В.В. Давидов.

Беручи до уваги усе вищеперераховане, завданнями статті виступають:

1. Визначення різниці між поняттями "якість" та "властивість" у загальному розумінні та у контексті процесу формування лідерів.
2. Надання визначення якості особистості як її психосоціальної властивості.
3. Розглядання засобів формування лідерських якостей студентів.
4. Обґрунтування використання інформаційної теорії пізнання емоцій у межах формування емоційних та вольових якостей особистості.

З філософської точки зору властивість – це категорія, що виражає відношення однієї речі до інших речей, з якими вона вступає у взаємодію. Таким чином, властивість даної речі залежить не тільки від неї, але і від тієї речі, з якою вона взаємодіє. Звідси випливає відносний характер усякої властивості [12, с. 312].

Протиставлення властивості якості веде до розгляду властивості як зовнішнього вираження якості. Розхожість типів досліджуваних властивостей багато в чому визначає диференціацію наук. У залежності від того, яким чином змінюються властивості, їх можна розділити на два види:

1. Ті, яким не притаманна інтенсивність і тому не здатні змінювати (напр., "економічний", "історичний" і т.д.);

2. Ті, яким в предметі притаманна певна інтенсивність, що може бути більшою чи меншою (напр., маса, швидкість) [11, с. 116].

Якщо гуманітарні науки мали справу, головним чином, із властивостями першого виду, то точні науки прагнуть досліджувати насамперед властивості другого виду. У сучасній науці підсилюється тенденція до подолання цього розходження (виникнення афінної геометрії і топології, проникнення статистичних і математичних методів у гуманітарні науки).

Якість як філософська категорія виражає істотну визначеність об'єкта, завдяки якій він є саме цим, а не іншим об'єктом. Якість відбиває стійке взаємовідношення складених елементів об'єкта, що характеризує його специфіку, що дає можливість відрізняти один об'єкт від інших. Саме завдяки якості кожен об'єкт існує і мислиться як щось відмежоване від інших об'єктів. Разом з тим якість виражає і те загальне, що характеризує весь клас однорідних об'єктів [12, с. 313].

Говорячи про лідерські якості особистості, ми повинні виходити з того факту, що вони мають два аспекти: професійний і психологічний. Професійний аспект передбачає формування професійної свідомості, певних знань і навичок. Психологічний є домінуючим, тому що саме від психологічних властивостей особистості залежить успіх процесу формування лідерських якостей.

Розглянемо якості особистості як її психосоціальні властивості. Перш за все нас цікавлять пізнавальні та психомоторні здібності особистості. Здібності можна визначити як властивість або сукупність властивостей предмета, системи, що виявляються у процесі функціонування. Здібності (здатність) – це функціональна властивість предмета, яка зумовлює ефективність реалізації ним певної функції, тобто яку оці-нюють лише у взаємодії [3, с. 190].

З цих позицій властивості особливим способом організованої матерії (нервова система, головний мозок) вважають психічними здібностями, що реалізують функції відображення існуючого світу і регуляції поведінки: відчуття, сприйняття, мислення тощо.

Взаємозв'язок понять "здібність" та "якість" та кінцевий результат цієї взаємодії показано на рис. 1.

Психічні здібності – це властивості функціональних систем, що реалізують окремі психічні функції, які мають індивідуальну міру вираження і виявляються в успішності та якісній своєрідності засвоєння й реалізації діяльності. Оцінюючи індивідуальні психічні здібності, доцільно використовувати параметри, які характеризують будь-яку діяльність: продуктивність, якість і надійність. До основних психічних функцій, що характеризують психічні здібності, належать: відчуття, сприйняття, пам'ять, увага, мислення і мовлення, психомоторика (рухи, довільні реакції, дії, увага) [4, с. 45].

Відчуття – це відображення властивостей предметів об'єктного світу, що виникають при безпосередній дії їх на органи чуттів.

Сприйняття – це відображення у свідомості людини предметів як цілісних чуттєвих образів при їхній безпосередній дії на органи чуттів. Сприйняття включає в себе усвідомлення предметів, що грунтується на залученні кожного разу нових вражень у систему вже існуючих

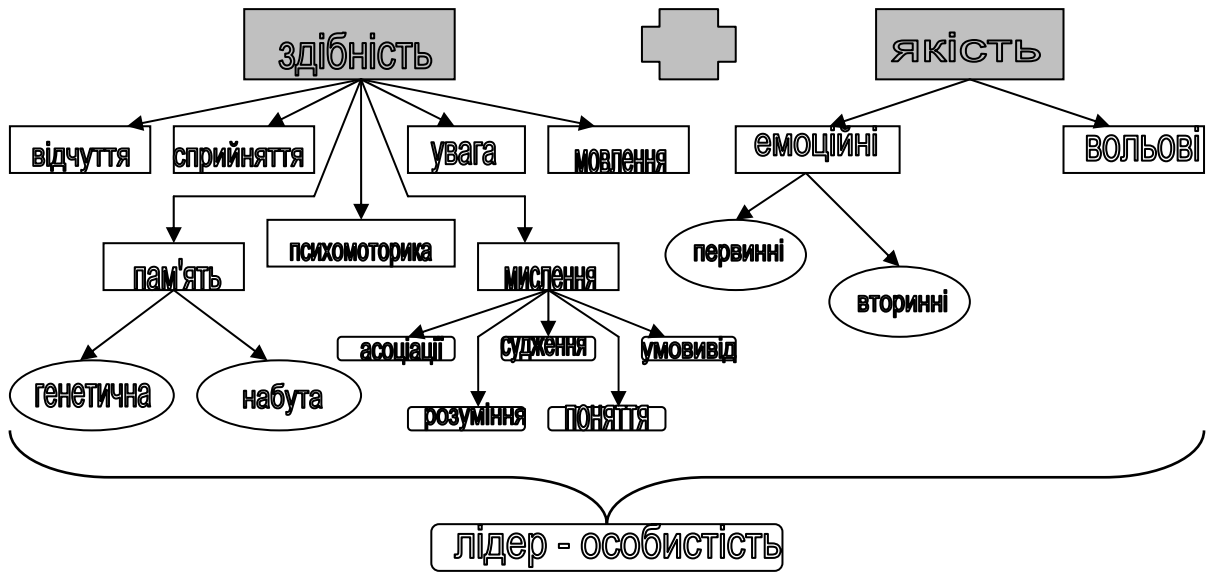

Рис. 1

Якщо сприйняття – це початковий етап пізнавального процесу, відображення об'єктивної реальності, що діє на органи чуття в даний час, то пам'ять – це відображення реальності, що діяла в минулому.

Пам'ять – це здатність особистості фіксувати, зберігати і відтворювати інформацію, досвід (знання, навички, вміння, звички).

Людська пам'ять тримає два види інформації: генетичну (видову) та набуту (прижиттєву). Генетична пам'ять зберігає інформацію, отриману впродовж тисячоліть, і виявяється безумовними рефлексами та інстинктами і передається спадково. Прижиттєва (набута) пам'ять – це інформація, яку людина засвоює у процесі життя від народження до смерті, реалізується в умовних рефлексах.

Мислення – це узагальнене пізнання дійсності, в якому найважливіше значення мають слово, мова, аналізатори. З розвитком психіки, мови, ігрової та навчальної діяльності поступово розвивається і вдосконалюється мислення з усіма його особливостями, притаманними іс-торичній епосі та розвитку особистості в певних макро- та мікросередовищах.

Як правило, мислення спрямовується на вирішення певних завдань – від найпростіших, елементарних, до складних, що їх ставить саме життя. Етапи розумових дій щодо вирішення завдань включають: усвідомлення їх, виявлення асоціацій, відсів і поява пропозицій, їх перевірка, тобто уточнення, спростування або підтвердження, і на завершення – прийняття рішення. Всі ці етапи вирішення будь-яких завдань характеризуються певними формами мислення:

1. Асоціації – елементарні зв'язки уявлень і понять між собою, завдяки яким одне уявлення, поняття викликає інше.

2. Судження – відбиття логічних зв'язків між предметами і явищами, як правило, в процесі суджень щось стверджується або заперечується.

3. Умовивід – утворення шляхом міркування нового судження на основі кількох взаємопов'язаних засновків-суджень. Ця форма опосеред-кованого пізнання, яка характеризується висновком, створена з кількох суджень та знімає невизначеність, дає відповідь на запитання, що усві-домлюється як розуміння.

4. Розуміння – пізнання зв'язків між предметами, явищами, що переживається як задоволення пізнавальної потреби.

5. Поняття – це найвищий рівень узагальнення, характерний для словесно-логічного мислення, в якому відображаються істотні ознаки досліджуваного об'єкта; це мислене відображення загальних та істотних властивостей предметів і явищ дійсності, що виражається словом або де-кількома словами, щоб склався узагальнений образ оточуючої дійсності.

Умовивід та розуміння базуються на двох основних процесах – індукції та дедукції. Індукція – це рух думки від одиничних суджень до узагальнених; дедукція – рух думки від загального судження до судження, що виражає частковий випадок [3, с. 168]. Уся розумова діяльність (судження, умовиводи, розуміння, формування понять) складається з таких розумових операцій: аналіз, син-тез, порівняння, узагальнення,

абстракція і конкретизація, що є обов'язковою ознакою лідера.

Аналіз – розумовий поділ предмета, явища на складові частини, ознаки, властивості та виділення цих компонентів.

Синтез – мислене поєднання в єдине ціле окремих частин, ознак, властивостей предметів, явищ або понять.

Порівняння – встановлення схожості і (або) відмінності між предметами, явищами та їх компонентами.

Узагальнення – виділення на підставі порівняння головного, загального, особливого або часткового, що може бути характерним для певного явища, предмета, об'єкта.

Абстракція – мислене виділення суттєвих особливостей групи предметів, явищ або понять, їх компонентів з абстрагуванням від несуттєвих ознак.

Конкретизація – перехід від загального до часткового, зв'язок теорії з практикою, розкриття окремих положень на прикладі існуючого в об'єктивному світі предмета, явища, перехід до конкретної дійсності, до чуттєвого досвіду, сприяння кращому пізнанню дійсності [7, с. 22].

Розрізняють такі види мислення:

а) наочно-дійове – спирається, як правило, на вже існуючий досвід і не використовує такі операції, як аналіз і абстракція;

б) образне – застосування образів предметів, які засвоєні у минулому та збереглися у пам'яті;

в) абстрактно-логічне – відображення фактів, зв'язків і закономірностей, які не відтворюються ані в наочно-дійовому, ані в образному уявленні;

г) розуміння усної або письмової мови – пізнання таких зв'язків між предметами і явищами, які вже подано джерелом інформації у пев-ній системі понять, що відображають ці зв'язки;

д) мислення ймовірностями спирається не на безпосереднє сприйняття предметів, а на ступінь вірогідності подій, що очікуються;

е) планування пов'язане з уявленнями та мисленням імовірностями;

є) планування – це розумові дії, що спрямовані на подолання можливих перешкод на шляху до мети;

ж) уявлення – створення нових образів на основі минулих;

з) мрія – створення образу бажаного майбутнього.

Не менш важливе значення у процесі формування лідерів має така здібність, як увага. Саме від вміння концентрувати увагу, розподіляти, переключати її та від її стійкості залежить успіх процесу формування лідерів. Під увагою ро-зуміють не окремий психічний процес, а його певний аспект: спрямованість та зосередженість свідомості на об'єктах або явищах, що сприяє підвищенню рівня сенсорної, інтелектуальної та рухової активності.

Головною ознакою якостей особистості як елементів її структури є їх ситуативність. Інакше кажучи, вплив конкретної ситуації на поведінку людини визначається тим, як людина переживає цю ситуацію. Переживання ситуації, різноманітні реакції людини на неї розуміють як емоції.

Емоції – це психічні процеси, які відображають особисту значущість та оцінку зовнішніх і внутрішніх ситуацій для життєдіяльності людини у формі переживання. Найхарактерніша ознака емоцій – їх суб'єктивність. Якщо сприйняття і мислення дозволяють людині до певної міри об'єктивно відображати навколишній і незалежний від неї світ, то емоції відображають лише суб'єктивне ставлення її як до себе, так і до навколишнього світу. Саме емоції відображають особисту значущість пізнання через натхнення, пристрасність та інтерес [6, с. 35].

Людина народжується з певними емоційними реакціями. Це первинні емоції: страх і тривога як прояв потреби у самозбереженні; радість як реакція задоволення від реалізації вітальних потреб; гнів як наслідок обмеження потреби у рухах. Вторинні емоції у людини формуються внаслідок її соціалізації та усвідомлення власного "Я". Ці емоції не пов'язані з життєво важливими потребами, але саме вони суттєво забарвлюють життя людини (образа, провина, сором, заздрість, злорадство, пихатість тощо).

Нестримне бажання людини порівнювати себе з іншими постійно підтримується духом суперництва. Суспільство винагороджує пер-шість, де б вона не виникла. Але в умовах постійного суперництва успіх і невдача однаково загрозливі. За умов невдачі людину "поглинуть" ті, хто має більший успіх, а успіх пробуджує заздрість і ворожість з боку інших людей, і вони об'єднуються у боротьбі проти того, кому пота-ланило. Та відмова від суперництва в умовах нашої цивілізації часто сприяє формуванню почуття невизначеності і навіть неповноцінності.

Для пізнання теорії емоцій існує чимало теорій, але ми звернемо увагу на інформаційну теорію П.В. Симонова – сила та якість людських емоцій визначаються силою потреби та оцінкою можливостей її задоволення у конкретній ситуації [6, с. 28].

Інформаційна теорія узагальнюється формулою

$$E = -П(Ц)x(Н - С),$$

де Е – емоція; – П(Ц) – потреба (ціль), знак "–" застосовується тому, що потреба (ціль) постає як збудження, від'ємне в біологічному розумінні для організму (щось необхідне, а воно відсутнє); Н – інформація, прогностично необхідна для організації дій щодо задоволення цієї потреби, досягнення мети; С – інформація, яка може бути використана в конкретній ситуації (ситуативна інформація) для цілеспрямованої поведінки. Термін "інформація" застосовують у широкому розумінні – відомості, їхня змістовна цінність, приріст відомостей, досвід тощо.

Можна викласти п'ять основних наслідків використання формули інформаційної теорії емоцій:

1. Е = 0, якщо П(Ц) = О; емоції не виникають за умов відсутності потреб (цілей) і зникають при їх задоволенні (досягненні).

2. Е = 0, якщо Н = С; емоції не виникають (або суттєво послаб-люються) у повністю поінформованій системі навіть при досить значних П(Ц) – це сприяє економії емоційного ресурсу, а не процесу розвитку особистості.

3. Е > 0, якщо С > Н; емоція позитивна за умов, що ситуативна інформація (С) переважає прогностично необхідну (Н); позитивна емоція тим більша, чим більша поінформована система.

4. Е < 0, якщо Н > С; емоція стає негативною за умов непоінформованості або інформації, недостатньої для задоволення потреб, досягнення цілей.

Поінформованість системи "потреби (ціль) – дія – задоволення (досягнення)" не тільки впливає на знак емоції, а й змінює її знак у процесі зміни стану інформаційного забезпечення діяльності. Це може допомогти процесу прогнозування поведінки студентів через їх емоції.

Друга група якостей особистості – це вольові. Воля – свідоме регулювання суб'єктом діяльності своєї поведінки, що пов'язано із подоланням внутрішніх і зовнішніх перешкод на шляху до мети. Внутрішні (стан здоров'я, потреби, мотиви, установки тощо) і зовнішні (простір, час, властивості предметів і явищ, інші люди тощо) перешкоди спонукають до вольового зусилля, яке створює готовність до подолання труднощів, що реалізується у вольових діях [3, с. 170].

Етапи вольової дії:

1. Усвідомлення мети і бажання її досягти.
2. Усвідомлення можливостей досягнення мети.
3. Поява мотивів, які або стверджують, або заперечують ці можливості.
4. Боротьба мотивів і вибір.
5. Прийняття однієї з можливостей досягнення мети в якості рішення.
6. Реалізація прийнятого рішення.

Основні вольові якості суб'єкта діяльності визначають його поведінку на різних етапах вольової дії:

1. Сильна воля характеризується: чітким усвідомленням мети, великим бажанням її досягти (1-й етап вольової дії, далі – кожний етап має відповідну цифру), наявністю достатніх можливостей (2) та відповідної мотивації (3), обґрунтованою боротьбою мотивів, швидким вибором (4) та прийняттям рішення (5), активністю і стійкістю щодо реалізації прийнятого рішення.

2. Наполегливість свідчить про те, що мета уявляється дещо віддаленою, але бажання її досягти велике (1), етапи 2, 3, 4 реалізуються повною мірою, а реалізація рішення (6) має стійкий і активний характер.

3. Впертість як вольова якість характеризується на етапах вольової дії тим, що мета і бажання її досягти об'єктивно не виправдані (1); можливості (2) і мотиви (3), боротьба мотивів і їх вибір (4) визначаються не об'єктивним аналізом усіх можливостей, а упередженою думкою; рішення приймається без достатнього обґрунтування, але з великим бажанням (5) та рішучою реалізацією (6).

4. Комфортність характеризує: мінливість цілей і бажань (1); визначальне значення думок інших людей щодо можливостей (2), мотивів (3), вибору (4); змінність рішень (5), які реалізуються дуже пасивно (6).

5. Навіюваність як вольова якість має такі характерні ознаки етапів вольової дії: етапи 1, 2, 3, 4 (цілі, бажання, мотиви, боротьба та вибір) – дуже невиразні, майже відсутні. Рішення (5) задається ззовні, а його реалізація пасивна (6).

6. Ретельність і рішучість характеризуються приблизно таким самим складом етапів вольових дій, що й сильна воля, наполегливість; єдина відмінність полягає у тому, що інколи мотивів багато, а їх вибір не завжди має всебічний характер.

7. Така вольова якість, як нерішучість, означає, що має місце чітке усвідомлення цілей (1), наявні можливості (2) і мотиви (3), але їх боро-тьба і вибір мають незавершений характер (4), рішення (5) або відсутні, або швидкоплинні, а реалізація (6) – взагалі відсутня.

8. Для слабовілля характерні: слабке бажання досягти цілі (1), обмежені можливості (2), незавершеність у боротьбі мотивів та їх вибори (3, 4), відсутність бажання приймати рішення (5), нестійка реалізація рішення (6).

Дослідивши вольові та емоційні якості, а також здібності особистості, можна визначити засоби, які забезпечать їх реалізацію та формування:

– забезпечити умови успішної діяльності, а не реалізовувати її за когось;
– надати можливість суб'єктові самому

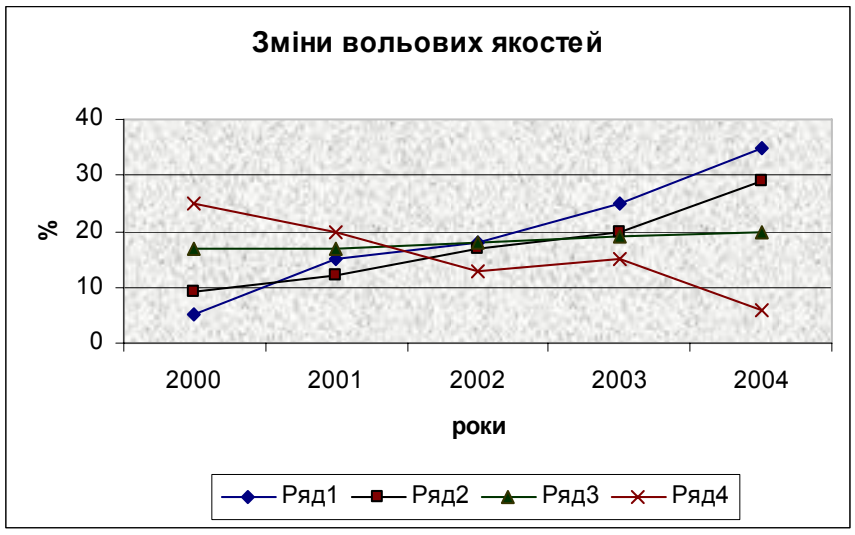

Ряд 1 – сильна воля
Ряд 2 – наполегливість
Ряд 3 – впертість
Ряд 4 – нерішучість

Діаграма 1

Протягом 2000-2004 років за допомогою тестування перевірялись вольові якості майбутніх лідерів. І якщо на першому етапі 25% студентів була притаманна нерішучість і лише 5% – сильна воля та 9% – наполегливість, то після використання зазначених засобів сильна воля стала домінуючою рисою у 35% студентів, а кількість опитуваних з таким видом вольової якості, як нерішучість, зменшилась у чотири рази.

Таким чином, розглянувши засоби формування лідерських якостей та дослідивши їх вплив на формування вольових якостей студентів, можна зробити висновок про ефективність запропонованої технології. Використання інформаційної теорії пізнання емоцій у межах формування емоційних та вольових якостей особистості є зумовленими вимогами до контролю ефективності процесу формування лідерів. Розглянувши психічні функції, що характеризують психічні здібності особистості, ми зробили висновок про необхідність їх розвитку. Процес формування лідерських якостей та властивостей студентів довготривалий та ступеневий. Він передбачає формування психологічних якостей та

Література

1. Грановская Р.М. Элементы пракическо психологии. – Л.: Узд-во ЛГУ, 1994. – С. 61-105.
2. Десслер Г. Управление персоналом / Пер. с англ. – М.: Изд-во “Бином”, 1997. – С. 310.
3. Козаков В.А. Психологія діяльності та навчальний менеджмент. – Київ, 2000. – С. 244.
4. Крилов А.А. Практикум по общей и експерименталной психологии. – Л.: Узд-во ЛГУ, 1997. – С. 44-59.
5. Лунев Ю.А., Чернышев А.С. Социальное обучение молодежи: оптимальные условия, принципы, технологии. – Курск, 1999. – С. 340.
6. Симонов П.В. Что такое эмоция? – М.: Наука, 1996. – С. 35; Файенбер И.М. Видеть – предвидеть – действовать. – М.: Знание, 1996. – С. 22-24.
7. Шекшня С.В. Управление персоналом в современной организации: Учебно-практическое пособие. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО “Бизнес-школа”; “Интел-Синтез”, 2000. – С. 280.
8. Шадриков Д. Психология деятельности и способности человека: Учеб. пособие. – 2-е изд. – М.: Логос, 1996. – С. 220-232.
9. Психолого-педагогический словарь. – М., 1990. – С. 254-255.
10. Социологический словарь. – М., 1989. – С. 116-117.
11. Философский словарь. – М., 1986. – С. 312-313, 252-254.
12. Editor ‘ s introduction to "Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order" / Ed. by D. Archibugi & D. Held, Polity Press, 1995. – P. 6-8.
13. Amove R.F. Reframing Comparative Education: The Dialectic of the Global and the Local Comparative Education / Ed. by RArnove and C. Torres, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999, P. 28-32.
14. Edvards R., Usher R. Space. Place and Identity. – Routledge, 1999. – P. 110-116.
15. Rainer Silbereisen International Journal of Development. – 2000. – P. 418-420.